

Гончаренко Б. Б.

ТРАДИЦІЇ ПОЗИТИВІЗМУ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Анотація: У статті розглянуто традиції польського літературного позитивізму у контексті польсько-українського пограниччя. Розглядається також проблематика збірної ідентичності в контексті літературних моделей образів та понять Свого та Чужого, як художніх маркерів поліетнічного соціуму,

В компаративістичному аспекті у дослідженні зіставлено динаміку процесів у польській й українській літературах ХІХ ст., їх типологію з огляду на абсорбацію позитивістських ідей, систематизовано особливості феноменологічної парадигми етнокультурних художніх моделей в обох літературах, визначено естетичну специфіку міжетнічного позитивізму, враховуючи особливий стан тодішнього соціуму, етносу та культури обох народів.

Ключові слова: позитивізм, міметична основа, романтизм, типізація, художня правда, українсько-польське пограниччя, емансипована жінка, реценція.

Інформація про автора: Гончаренко Богдана Богданівна, кандидат філологічних наук, кафедра полоністики, Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Електронна адреса: gbogdana@ukr.net

Goncharenko B.

TRADITIONS OF POSITIVISM IN THE CONTEXT OF THE POLISH-UKRAINIAN BORDERLAND

Abstract. The article examines the traditions of Polish literary of positivism in the context of the Polish-Ukrainian borderland. The issues of collective identity in the context of literary models of images and concepts of both Own and Strange, as artistic markers of the polyethnic society of the Ukrainian and Polish peoples of this epoch are also considered.

Draws attention to the processes of changing the image of a Ukrainian as another in the Polish literary text. Beginning with the first written references to the cultural and historical dialogue between the two ethnic groups, the Ukrainian-Polish ties have changed. These are the influences of the Ukrainian language in Polish literary texts as far back as the XVI century. The Cossacks' interest in this period, especially in the context of wars with Cossacks and Turks, is intensifying during this period.

The Ukrainian-Polish cultural discourse is considered in the context of the communicative relations of His-Other, while changing the cognitive completeness of both terms during the history of relations and coexistence of both peoples in the historical retrospection.

Understanding the cultural Polish-Ukrainian frontier as a result of the joint efforts of the participants in the cultural process, which created a separate world picture of specific codes of intercultural communication, current research on these phenomena is being conducted by modern scholars, in particular, in the context of artistic markers of the polyethnic society of this epoch of Own- Strange - Another at the end of the nineteenth century. are obviously fundamentally different from their interpretation in the era of romanticism and in the works of Polish romantic writers of the "Ukrainian school".

In comparative aspect of the research work compares the dynamics of the processes in Polish and Ukrainian literature of the XIX century, their typology taking into account the absorption positivist ideas of systematic features of the phenomenological paradigm of ethnic and cultural artistic patterns in both literatures, defined the aesthetic specificity of interethnic positivism, given the special condition of the XIX century society, ethnicity and culture of both peoples.

Key words: positivism, mimetic foundation, romanticism, typing, artistic truth, Ukrainian-Polish border, emancipated woman, reception.

Information about author: Goncharenko Bogdana, doctor of philosophy, department of Polish studies, Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

E-mail: gbogdana@ukr.net

Gonczenko B.

TRADYCJE POZYTYWIZMU W KONTEKŚCIE POLSKO-UKRAIŃSKIEGO POGRANICZA

Streszczenie. Artykuł analizuje tradycje polskiego pozytywizmu literackiego w kontekście pogranicza polsko-ukraińskiego. Biorąc również pod uwagę problemy tożsamości w kontekście obrazów modeli literackich i koncepcji *Swój i Obcy* jako markery artystyczne w wieloetnicznym społeczeństwie ukraińskim i polskim tej epoki. Badania komparatystyczne odwzorowały dynamikę procesów w literaturze polskiej i ukraińskiej XIX w. Ich typologię ze względu na absorpcję pozytywistycznych idei usystematyzowanych w fenomenologiczny paradygmat modeli etnicznych i kulturowych zarówno w literaturze, określonej estetycznej specyfice etnicznej pozytywizmu, biorąc pod uwagę szczególny status ówczesnego społeczeństwa, pochodzenie etniczne i kulturowe obu narodów.

Słowa kluczowe: pozytywizm, podstawa mimetyczna, romantyzm, typizacja, prawda artystyczna, pogranicze ukraińsko-polskie, emancypantka, recepcja.

Nota o autorze: Gonczarenko Bogdana, doktor filozofii, katedra polonistyki, Instytut filologii, Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki.

E-mail: gbogdana@ukr.net

У проблематиці збірної ідентичності в контексті літературних моделей образів та понять *Свого* та *Чужого*, як художніх маркерів поліетнічного соціуму українського та польського народів даної епохи чи не найважливішим є визначення засад їх формування, тобто погляду на особливості імаго обох націй, представники яких стають персонажами творів літератури в досліджуваному історичному просторі XIX ст. на етнічних українських теренах, які колись входили до Речі Посполитої, хоча і на той час зберігали усі характеристики поліетнічного соціуму в своєму співжитті. Якраз ці фактори творять першооснову цих літературних взаємовпливів, які забезпечують основне тло полікультурності в суспільно-культурних процесах обох націй, щоправда, з виразним виокремленням у них присутності домінуючого єврейського впливу, який, власне, стає в другій половині цього століття об'єктом уваги обох цих літератур.

Такий аналіз дає можливість простежити зміст концептів *Свого-Чужого*, а загалом й *Іншого*, які знаходимо в творчих образних моделях, характерних і для епохи романтизму, і для позитивізму в обох літературах, образних історичних прототипів, моделей «нової людини», моделюванні образів жінок тощо.

Зрештою, ця тема невіддільна від створення у польській та українській літературах творчих моделей образів, які уособлюють національну ідентичність в обох народів та прагнуть дати свою відповідь на ті історичні виклики, які перед ними поставали у ту епоху, насамперед, у контексті нових проблем формування та значення національної самосвідомості для процесу

націотворення обох народів. Йдеться найперше у цих творах про репрезентацію соціальних моделей позитивізму. Адже для польського та українського народів у XIX ст. процес націотворення був надзвичайно важливим, визначаючи базові поняття їх полікультурності та поліетнічності, за яких визначається позиція людини, що знаходиться в центрі «свого» світу через наявність периферії, тобто віддаленої від центру зони відчуження та системи розмежувань між сферами «свого» та «чужого» й «іншого».

Таку різноманітність візій на полікультурність та етнокультурні процеси найповніше демонструє польська та українська літератури в другій половині XIX століття. На цьому наголошують у своїх дослідженнях сучасні вітчизняні та польські компаративісти, які заклали основи новітнього вивчення літератури, зокрема, польсько-українського пограниччя, що дає можливість поглибити теоретико-методологічні характеристики даної теми дослідження.

Взірцем соціальної моделі позитивізму є візія українця як *Іншого* в польському літературному дискурсі і навпаки поляка в подібній іпостасі в українському письменстві тієї доби. Такий літературний міжнаціональний діалог реалізується на основі імагологічних образів, які присутні в обох націях. Щоправда, при цьому слід пам'ятати, що образ *Іншого* є феноменом культури, що корелятивно репрезентує його в певній культурі, ввійшовши в її простір, тією чи іншою мірою зберігаючи свій автохтонний зміст.

Як відомо, різноманітні візії полікультурності в контексті впливу на неї фактору наці-

ональної самосвідомості для процесу націотворення розглядалися вже протягом кількох століть, починаючи від Й. Гердера та Д. Мілля, в яких, зокрема, наріжними каменями процесу побудови антропологічної моделі національного простору можуть бути: позиція людини, що знаходиться в центрі «свого» світу наявність периферії, тобто віддаленої від центру зони відчуження, система розмежувань між сферами «свого» та «чужого» тощо.

Дослідженням образу українця, як *Іншого*, в польському літературознавчому дискурсі займалися такі вчені як О. Астаф'єв, М. Брацка, Г. Грабович, Д. Наливайко, Я. Конєва, Р. Радишевський, Д. Сосновська, О. Сухомлинов, О. Гнатюк, Я. Лавський, М. Яньон, С. Уляш та інші.

Слід також звернути увагу на процеси зміни образу українця як *Іншого* у польському літературному тексті. Адже починаючи від перших письмових згадок про культурний та історичний діалог між обома етносами українсько-польські зв'язки зазнавали змін. Відомо, що доволі відчутними були впливи української (руської) мови на польські літературні тексти ще у XVI ст.. Посилюється в цей період і зацікавлення козаками, особливо в контексті війн з козаками та турками.

Українсько-польський культурний дискурс розвивався в умовах комунікативних відношень *Свій-Інший*, змінюючи при цьому когнітивну наповненість обох термінів протягом історії взаємин та співжиття обох народів в історичній ретроспекції. Концепт українець у польській літературі змінювався у бінарності відношень *Свій* та *Інший* або ж навіть *Чужий*. Цей комунікативний акт ускладнювався колоніальним відношенням польської культури щодо української. При цьому українець як *Інший* завжди перебував усередині польської культури.

Протиставлення образів *Свого* та *Іншого* чітко простежується на фольклорному рівні. На фольклорному рівні, що висвітлює пошук ідентичності *Свого* та *Іншого*, *Чужого*, фольклорні ляхи та козаки постають не як запеклі вороги, а як достойні лицарі-супротивники. Літературний етнообраз українця в польській літературі як і стереотип зазнавали змін протягом століть. Свідченням побутування негативних стереотипів є, наприклад, прислів'я, у яких українцям приписувалась чорна душа та інші негативні конотації. Найповніше ці етнокультурні процеси демонструє польська та українська літератури

в другій половині XIX ст., на чому переконливо наголошує в своїх дослідженнях сучасний компаративіст О.Сухомлинов, ґрунтовно досліджуючи особливості польсько-українського пограниччя. Цієї проблематики торкається і ряд відомих польських та українських дослідників та, на жаль, вона досі не набула широкої популярності, насамперед, у наукових колах України.

О.Сухомлинов зазначає, що розгляд пограничності етнокультурних художніх моделей полегшить аналіз характеристик понять регіоналізму тому, що кожна дещо більша територіально країна стикається з проблемою регіонів. Регіони географічно, історично, соціально, а іноді й етнографічно – різні, вони були і є результатом об'єктивних довготривалих і складних процесів. Їхнє формування чи, навпаки, нівеляція залежать від того, наскільки певна країна розмаїта своїми природно-рельєфними умовами, політичними традиціями, етнографічними особливостями, нарешті, художньою літературою.

Відтак можна стверджувати, що регіоналізм є об'єктивним явищем у кожній великій країні, що слід доповнити і говорячи про великі нації, навіть з огляду на масштабний ареал територій їх заселення, не кажучи про особливості їх культур, якими, безперечно, на той час були поляки та українці, хоча й знаходилися у колоніальному стані, що був як бар'єром, так і стимулом їх розвитку. Пояснюється це тим, що такого типу культурницький простір визначається людиною (індивідуумом), осмислюється та твориться носіями літературно-культурної традиції, яка є складовим елементом структури світу (суспільно-культурної системи).

В свою чергу М.Брацка наголошує, що у польській прозі 40-80 років XIX ст. з'явився цілий пласт творів, автори яких внаслідок факту народження, проживання на українських землях опинилися на перехресті етносів культур, світоглядів, ментальностей. Якраз вони контактують цей близький не Свій — Інший — етнокультурний світ на різних щаблях і в різному ступені насичення, проте він неодмінно виявляє свою присутність в їх творах.

Таке розуміння дало підстави вже Е. Касперському висловити переконання, що саме взаємопроникнення культурних польських і українських елементів створило своєрідний автономний культурний, мовний і літературний простір, який не належить повністю одній етнічній та релігійній

спільноті. Митців такого гетерогенного простору, до яких можна віднести і згаданих письменників, учений назвав творцями неіснуючої у пізніші часи «кресової» гібридної культури, що охоплювала, змішувала та синкретизувала складові різних культур, переважно польської та української. Паралельно з цим, на його думку, у XIX ст. під впливом новітніх національних ідей відбувалася поляризація і деверсифікація «кресової» культури, яка становила інтегральну складову польської національної літератури.

Саме в ключі розуміння культурного польсько-українського пограниччя як результату спільних зусиль учасників культурного процесу, що творили окрему власну картину світу за специфічними кодами міжкультурної комунікації, ведуться нині дослідження цих явищ сучасними науковцями, зокрема, у контексті художніх маркерів поліетнічного соціуму даної епохи *Свого-Чужого-Іншого* які на кінець XIX ст. з усією очевидністю принципово відрізняються від їх потрактування в епоху романтизму та у творах польських письменників-романтиків «української школи».

Щодо конфліктогенності пограниччя та його впливу на ці художні маркери, то заслугове на увагу позиція, яку виклав Я.Рещинський, пишучи, що усвідомлення власної етнічної чи релігійної відмінності є конфліктним джерелом пограниччя. Це відчуття посилюється в поєднанні з почуттям культурної вишості, що, звичайно, не акцептується слабкішими в міжкультурних реляціях групами. У міру посилення суперечностей у стосунках між етнічними групами пограниччя в кожній із них створюються тривалі стереотипи упередженості й ворожості. Культурні моделі сусідніх народів старого континенту вирізняються неабиякою релятивністю й високим рівнем культурної та мовної інтерференції, що пояснюється спільною історією, а також досвідом сусідського буття на спільних територіях.

За таких умов відбувається формування спільної пограничної етнокультурної моделі, де антиномія «центр — периферія» пом'якшується категорією пограничності. Конфліктогенність не є іманентною ознакою пограниччя, проте терен зіткнення завжди вписаний у реляції «свій — чужий», що може модифікуватись у дихотомію «свій — інший».

Пограничні етнокультурні літературні моделі, враховуючи те, що вони повинні розглядатися в синхронічному та діахронічному просторі художнього макротексту через призму аксіоло-

гічних та імаголічних традицій суб'єкта — автора художнього текст, потребують нині детальніших досліджень. Таким чином, національна ідентичність є комунікативним актом рефлексії власної та колективної приналежності до великих суспільних груп (націй, народів), що базується на знайомості, акцептуванні й реалізовані фундаментальних цінностей, які конституують цю групу через літературний текст, що найбільш показовим у тодішній Європі є для польської та української літератур.

О. Сухомлинов підкреслює, що регіональна етнокультурна комунікація в контексті дихотомії «свій — чужий», як різновид колективної моделі ідентичності, є набором об'єктивних та стійких ознак, із якими себе ототожнює митець та спільнота (когнітивний елемент). Регіональна ідентичність є самоусвідомленням територіально диференційованої спільноти людей, когнітивна модель художнього світу якої визначається образами певної території, її соціальною, політичною й художньо-літературною традицією.

Вона пов'язана з територією, яка є значущою для індивіда та спільноти, з якою він себе ототожнює, і сприймається як приватна чи мала вітчизна. Інакше кажучи, територіальна ідентичність — це емоційне почуття ототожнення людини з певною територією, її краєвидом, населенням і витворами матеріальної й духовної культури.

Один із головних теоретиків ідентичності Е.Сміт виділяє три групи учасників процесу творення національної тотожності на підставі діалогу суб'єкта літературного процесу з культурною громадою лімінального простору: інтелектуали, які пишуть художні твори, породжують ідеї та створюють ексклюзивну образність; інтелігенція, тобто професіонали, які передають іншим і пропагують породжені першою групою ідеї та образи; культурна публіка / читачі, які споживають витвори художньої літератури та закладену в них ідеологію. Тож поява образу України в творах польських романтиків, потім позитивістів, крім суто естетичного характеру, мала також вплив на колективну свідомість поляків XIX ст. Слід наголосити, що у середовищі польських дослідників цієї проблематики ведеться досить інтенсивна полеміка, що свідчить про відсутність спільної думки щодо цього питання. Щоправда, не менш очевидним є той факт, що з українського боку ми спостерігаємо певну упередженість у потрактуванні цих тем.

С.Ульяш зазначає: «На стиковому пограниччі культурні системи чітко відділені, між ними пролягає чітка демаркаційна лінія. У свою чергу, перехідне пограниччя є явищем двомовної генетичності; мовно-етнічна спорідненість не сприяє виникненню зазначеної демаркаційної межі. Замість вираженої лінії кордону маємо справу з перехідною зоною. На такому пограниччі з часом виникає певний тип суспільства та його культури. Довготривалі явища й процеси взаємопроникнення або різних форм зіткнення культур впливають на формування певного типу особистості зі властивою йому свідомістю». Проникнення та змішування культур перетворює пограниччя на перехідний простір, своєрідний міст між взаємними цінностями культур. Очевидний вплив та віддзеркалення в їх літературних процесах. Постановка там цієї теми у ХІХ ст. в обох літературах проходить доволі складний шлях від первісного негативізму, популізму, досягнувши закономірної диференціації та зрілості і витонченості у творах їх кращих представників.

Зокрема показовим тут є той факт, що серед польських прозаїків того періоду (С. Гоцин-

ський, З.Красінський, Д. Магнушевський, Ю. Коженювський, Г. Магнушевський, Ю. І. Крашевський та інших, не згадуючи про імена класиків Е. Ожешко, Б. Пруса, Г. Сенкевича, М. Конопницької, виокремилася група письменників — мешканців польських так званих «кресів» та Галичини, світоглядом тісно пов'язаних з Україною, її культурою, традиціями, мовою. На жаль, внаслідок різноманітних чинників їхній художній доробок довгий час маргіналізувався і лише нині входить в орбіту уваги компаративістів і не лише в контексті «кресового дискурсу», але й має вже ознаки рівноправного діалогу у порівняльному літературознавстві обох народів.

Тож ця проблематика в історії літератури обох народів залишається однією з найперспективніших тем для їх просування у науковий дискурс найрізноманітнішої компаративістської проблематики. Адже якраз ХІХ ст. створило в обох літературах та культурах ті засади, які розширили згодом понятійний ряд щодо образних літературних моделей *Свого-Чужого*, які найповніше втілили представники їх літературної позитивістської генерації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брацка М. Польська проза 40-80-х років ХІХ століття: міф – історія – цінності. Монографія / М.Брацка. – К.: Талком, 2013. – 360 с.
2. Касперський Е. Література. Теорія. Методологія / Е.Касперський [пер. з польськ. С. Яковенка; упор. і наук. ред. Д.Уліцької]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С.9–38.
3. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт; [пер. з англ. П.Тарашчука]. – К.: Основи, 1994. – С.100 – 106.
4. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему: монографія. – Донецьк: ТОВ «Юго – Восток Лтд», 2008. – 212с.

REFERENCES

- 1.Bratska M. *Polish prose of the 40's and 80's of the nineteenth century: myth – history – values* [Pol's'ka proza 40-80-kh rokiv KHIKH stolittya: mif – istoriya – tsinnosti]. Monohrafiya / M.Bratska. – K.: Talkom, 2013. – 360 s.
- 2.Kaspers'kyu E. *Literature. Theory. Methodology* [Literatura. Teoriya. Metodolohiya] / E.Kaspers'kyu [per. z pol's'k. S. Yakovenka; upor. i nauk. red. D.Ulits'koyi]. – K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya», 2006. – S.9–38.
- 3.Smit E. *National Identity* [Natsional'na identychnist'] / E. Smit; [per. z anh. P.Tarashchuka]. – K.: Osnovy, 1994. – S.100 – 106.
- 4.Sukhomlynov O. *Cultural frontier: a new look at the old problem: a monograph*. [Kul'turni

5. Reszcyński, J. (2004). *Polskie Kresy – mit i codzienność. Limites Patriae*. – Bielsko-Biała.
6. Uliasz St. *O kategorii pogranicza kultur / St. Uliasz // Pogranicze kultur / [pod red. C. Kłaka].* — Rzeszów : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1997. – S.9—20.
7. Uliasz St. *O literaturze Kresów i pograniczu kultur / St. Uliasz.*— Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001. — 218s.

pohranychchya: novyy pohlyad na staru problemu: monohrafiya.] – Donets'k: TOV „Yuhu – Vostok Ltd», 2008. – 212s.

- 5.Reszcyński, J. (2004). *Polish Borderlands – myth and everyday life. Limites Patriae*. – Bielsko-Biała.
- 6.Uliasz St. *About the borderline category of cultures / St. Uliasz // Pogranicze kultur / [pod red. C. Kłaka].* — Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, 1997. S.9—20.
- 7.Uliasz St. *About the literature of the Borderlands and borderlands of cultures / St. Uliasz.*— Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2001, 218 s.